

А. А. Станкевіч. **Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічнае ўзаемадзеянне ў беларускіх народных гаворках.** Мінск: РІВШ, 2012. 220 с.

Мова як асноўны і найважнейшы сродак зносін паміж членамі грамадства выступае адначасова і сродкам захавання і перадачы сацыяльна значымай інфармацыі. Менавіта дзякуючы мове ў чалавека з'явілася магчымасць пазнаваць свет ва ўсёй яго разнастайнасці, называць прадметы і з'явы аб'ектыўнай рэчаіснасці, працэсы і дзеянні. Найбольш яскрава ўнікальныя асаблівасці кожнай з моў свету праяўляюцца ў працэсе ўзаемадзеяння праз міжмоўныя кантакты, якія дазваляюць папаўняць і ўзбагачаць слоўнік любой мовы-рэцыпіента. Шэраг лінгвістычных даследаванняў прысвечаны вывучэнню і апісанню лексікі іншамоўнага паходжання ў старабеларускай і літаратурнай мове паводле крыніц запазычання, тэматычнай разнастайнасці, а таксама шляхоў і спосабаў пранікнення (даследаванні А. М. Булыкі, А. І. Жураўскага, А. А. Вяржбоўскага, І. М. Акулава, Г. У. Арашонкавай, І. К. Германовіча і інш.). Пытаннем міжмоўных кантактаў і лексічнага ўзаемадзеяння прысвечаны асобныя працы па вывучэнні астраўных гаворак Беларусі і яе пагранічча (В. М. Чэкам, Т. М. Суднік, С. М. Прохарава і інш.). Аднак да гэтага часу не было адзінай лінгвістычнай працы, у якой было б праведзена сістэмнае і ўсебаковае даследаванне лексікі іншамоўнага паходжання, паказаны асноўныя заканамернасці запазычання і функцыянавання названай лексікі менавіта ў беларускай дыялектнай мове.

Дыялектная мова – гэта той падмурак, на якім фарміравалася і развівалася беларуская літаратурная мова, гэта тая аснова, з якой звязаны гісторыя, станаўленне і развіццё беларускага народа. З кожным годам змяншаецца колькасць аўтэнтычных носьбітаў беларускай дыялектнай мовы. Таму зварот да беларускіх народных гаворак як крыніцы каштоўнага матэрыялу для лінгвістычных даследаванняў з'яўляецца, на нашу думку, вельмі актуальным і своечасовым.

У якасці крыніц моўнага матэрыялу А. А. Станкевіч былі выкарыстаны разнастайныя беларускія дыялектныя лексікаграфічныя выданні, фальклорныя і этнаграфічныя запісы XIX–XX стст., уласныя назіранні над лексікай Навагрудчыны. У выніку карпатлівай працы было адабрана і прааналізавана 3112 лексічных адзінак іншамоўнага паходжання. Асноўным крытэрыем пры адборы дыялектных лексічных адзінак «паслужыў рэгіянальны характар запазычанняў – разглядаліся ў першую чаргу іншамоўныя словы,

якія адсутнічаюць у літаратурнай мове або маюць пэўныя фармальныя ці семантыка-стылістычныя адрозненні ад сваіх нарматыўных адпаведнікаў, а таксама асобныя агульнанародныя запазычаныя, якія вызначаюцца сталай традыцыйнай выкарыстання ў дыялектнай мове» (с. 11).

Структурна манаграфія складаецца з дзвюх глаў. У першай главе «Класіфікацыя запазычанняў паводле паходжання, тэматычнай характарыстыкі, часу і шляхоў засваення» паланізмы, германізмы і балтызмы разглядаюцца ў межах і стасунках беларуска-польскіх, славяна-германскіх і балта-славянскіх моўных кантактаў, а таксама даследуюцца шляхі пранікнення і час засваення беларускай дыялектнай мовай лацінізмаў, грэцызмаў, галіцызмаў, цюркізмаў, італьянізмаў, арабізмаў, гебраізмаў, запазычанняў з персідскай і фіна-ўгорскіх моў. З прычыны таго, што паланізмы з'яўляюцца самай вялікай групай па колькасці сабраных лексічных адзінак іншамоўнага паходжання (1119), даследчыца не абмежавалася іх лексіка-тэматычнай класіфікацыяй, а вылучыла яшчэ і структурна-функцыянальныя тыпы паланізмаў у беларускіх гаворках. Лагічнымі падаюцца вывады аб тым, што «абсалютная перавага канкрэтна-прадметных і дзеяслоўных найменняў у складзе паланізмаў адлюстроўвае агульную заканамернасць запазычання іншамоўнай лексікі ў народную мову. Галоўнай мэтай запазычання многіх паланізмаў была не столькі неабходнасць намінацыі рэалій, колькі імкненне да разнастайнасці намінацыі і экспрэсіўнасці выражэння» (с. 32). Большасць даследаваных германізмаў (85,8 %) выступаюць намінацыямі разнастайных прадметаў гаспадарчага і паўсядзённага побыту. Такую асаблівасць даследчыца тлумачыць тым, што германізмы «належаць да “культурных” запазычанняў, якія засвойваліся разам з рэаліямі ў працэсе развіцця драўлянага дойлідства, цясларскага, кавальскага, стальмашнага, ткацкага рамёстваў і іншых галін народнай гаспадаркі» (с. 35). Сярод балтызмаў яскрава вылучаюцца лексічныя групы запазычаных намінацый рэалій побыту і намінатыву адзінак, якія з'яўляюцца намінацыямі асобы (часцей за ўсё характарыстычнымі найменнямі асобы паводле знешняга выгляду, стану, паводзін і інш.). Аналагічна робяцца абгрунтаваныя і падмацаваныя вялікай колькасцю прыкладаў вывады па ўсіх астатніх запазычаннях, якія ўвабрала ў сябе беларуская дыялектная мова. Лексіка-тэматычныя класіфікацыі запазычанняў прадстаўлены ўсёй разнастайнасцю магчымых тэматычных груп лексічных адзінак іншамоўнага паходжання, для кожнай адзінкі падаецца этымалагічная даведка і спасылка на лексікаграфічную крыніцу. Падра-

бязна апісваюцца шляхі запазычання лексічных адзінак і звяртаецца ўвага на пасрэдніцтва іншых моў (рускай, польскай, літоўскай, яўрэйскай і інш.) у працэсе міжмоўных кантактаў.

У другой главе «Адаптацыя запазычанняў у народна-дыялектнай мове» падрабязна разглядаюцца пытанні фанетычнай, марфалагічнай і семантычнай адаптацыі запазычанняў у беларускіх гаворках, даследуецца словаўтварэнне лексічных адзінак іншамоўнага паходжання, праводзіцца кампанентны аналіз семантыкі запазычанняў і даецца арэальна-тыпалагічная характарыстыка запазычанняў. У раздзеле «Фанетычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках» А. А. Станкевіч разглядае фанетычныя змены запазычанняў у сістэмах вакалізму і кансанантызму, звяртае ўвагу на лексіка-фанетычнае вар'іраванне запазычанняў. Даследчыца слушна заўважае, што «фанетычная адаптацыя дыялектных запазычанняў, у адрозненне ад літаратурных, ахоплівае большасць іншамоўных лексем і адбываецца па шляху іх максімальнага прыстасавання да фанетыка-фаналагічнай сістэмы народнай мовы шляхам замены неўласцівых ёй гукаў і спалучэнняў» (с. 126). У працэсе марфалагічнай адаптацыі (раздзел «Марфалагічная адаптацыя запазычанняў») прасочваецца залежнасць «ад генетычнай тоеснасці або тыпалагічнага падабенства моў. Чым менш падобных рыс у кантактуючых моў, тым больш глыбокія перамены павінна адчуць слова, каб прыстасавацца да новай лексіка-граматычнай сістэмы» (с. 140). Словаўтварэнне субстантыўных, ад'ектыўных і дзеяслоўных дэрыватаў-запычанняў разглядаецца ў раздзеле «Словаўтварэнне запазычанняў у беларускіх гаворках». Розныя тыпы семантычнай дэрывацыі (метафарызацыя, метанімізацыя, апелятывацыя, пашырэнне і звужэнне семантыкі і інш.) даследуюцца ў раздзеле «Семантычная адаптацыя запазычанняў у беларускіх гаворках».

Праведзены А. А. Станкевіч кампанентны аналіз лексікі іншамоўнага паходжання паказаў, што пры засваенні дыялектнай мовай запазычанняў «у большасці выпадкаў засвойваўся асноўны кампанент значэння этымона, які ў далейшым захоўваўся або ў працэсе семантычнай эвалюцыі пераўтвараўся ў дыферэнцыяльны кампанент» (с. 203). Да значнага і каштоўнага ў манаграфічным даследаванні можна аднесці пададзеную А. А. Станкевіч арэальна-тыпалагічную характарыстыку лексічных адзінак іншамоўнага паходжання, што дапамагло выявіць залежнасць характару і ступені адаптацыі запазычанняў ад тэрыторыі іх пашырэння.

Лагічным завяршэннем манаграфічнага даследавання з'яўляецца «Бібліяграфія», якая змяшчае «Крыніцы даследавання» (93 адзінкі) і «Літаратуру» (201 адзінка), што ўключаюць даследаванні як айчынных, так і замежных лінгвістаў па праблеме міжмоўных кантактаў і лексічнага ўзаемадзеяння.

Манаграфічнае даследаванне А. А. Станкевіч «Мова і грамадства: міжмоўныя кантакты і лексічнае ўзаемадзеянне ў беларускіх народных гаворках» мае стройную, прадуманую, навукова абгрунтаваную структуру. У манаграфіі сабраны, раскласіфікаваны і пададзены лагічна і кампактна каштоўны фактычны матэрыял. Пры апісанні навуковых фактаў выкарыстана вядомая і агульнапрынятая лінгвістычная тэрміналогія. Манаграфія будзе, на нашу думку, карысна ўсім, хто займаецца даследаваннем беларускай дыялектнай мовы, міжмоўных кантактаў і лексічных сувязей, навуковым работнікам і выкладчыкам у якасці своеасаблівага даведніка па пытаннях запазычанняў у беларускай мове, а таксама студэнтам-філолагам пры напісанні курсавых і дыпломных работ.

В. В. Урбан,
кафедра беларускага мовазнаўства
БДПУ імя Максіма Танка